

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i66.709>
УДК 328.14:316.6

Е. В. Мамонтова

orcid.org/0000-0003-2761-8217

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

О. О. Ковальова

orcid.org/0000-0002-5138-0918

*аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

КЛІЄНТЕЛІЗМ ЯК ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Особливості соціально-політичного життя суспільства в кожній окремій країні на певному етапі її розвитку завжди визначаються взаємозалежністю та взаємовпливом усіх структурних компонентів політики: формальних, змістовних і процесуальних. При такій складній багатофакторній системі необхідно враховувати не тільки формальні ознаки її функціонування, але й зважати на чинники неінституційного характеру. До них належить фактор інтересу у політиці, оскільки однією із найскладніших проблем здійснення політики є узгодження інтересів окремих груп та інтересів суспільства загалом. Від вирішення цієї проблеми залежить благополуччя суспільства, стабільність політичної системи, легітимність влади, дієвість та ефективність публічного управління та адміністрування, динаміка розвитку громадянського суспільства.

У науковій літературі проблема інституалізації інтересу в політиці представлена фундаментальними розробками А. Бентлі та Д. Трумена, які вже стали класикою теорії груп. Її основні положення у подальшому були опрацьовані та розвинені у роботах широкого кола дослідників. Так, свої визначення та класифікації зацікавлених груп у політиці запропонували У. Алеман, Г. Алмонд, Дж. Пауел, Ж. Блондель, Т. Меттьюз, П. Шампань. Так, Г. Алмонд та Дж. Пауел окреслили чіткий поділ між поняттями груп інтересів (англ. *interest groups*) та груп тиску (англ. *pressure groups*), а Дж. Вілсон, М. Дюверже, Г. Джордан та інші на сторінках своїх праць вказували на ключові відмінності між групами інтересів, групами тиску та політичними партіями.

Незважаючи на відмінність цих понять, яка криється у структурно-функціональній і нормативно-ціннісній площині, усіх суб'єктів політичного процесу (традиційного та нетрадиційного характеру) поєднує те, що вони функціонують через механізм представництва інтересів, який базується на практиках реалізації групових інтересів шляхом організованого впливу на політико-управлінську, адміністративну та законодавчу діяльність органів публічної влади.

Такий механізм працює у суспільстві будь-якого типу. Втім його форми, структура та ступінь інституалізації, дієвість, результативність та ефективність, його відповідність нормам цивілізованості та права будуть визначатися специфічними для кожної конкретної країни типом політичної системи, характером політичного режиму, ступенем розвитку громадянського суспільства, рівнем правової та політичної культури, традиціями у сфері політичної комунікації, особливостями етичної інфраструктури суспільства та іншими чинниками. Це дозволяє говорити про наявність певних моделей взаємодії неформальних зацікавлених груп і держави, оскільки ані теоретики, ані практики від політики не заперечують існування систематичних зв'язків між групами інтересів, групами тиску, лобістськими угрупованнями та органами публічної влади, які розробляють і здійснюють політику на національному та місцевому рівнях.

На підставі великої кількості політологічних розвідок (Г. Алмонд, Б. Барбер, А. де Бенуа, Дж. Вольф, Р. Далтон, Г. о'Доннелл, Р. Даль, Дж. Дьюї, М. Дюверже, Р. Ейслер, А. Кауфман, С. Келлер, Г. Ласкі, А. Лейшхарт, Г. Лембрух, К. Макферсон, Йонезі Масуду, Ш. Муфф, М. Олсон, Дж. Пауелл, С. Райт, К. Стром, А. де Токвіль, Р. Уестбрук, П. Фрейре, Е. Форнер, М. Хаубен, Д. Рісмен, О. Штаммер, Ф. Шміттер) ми можемо виділити три основні системні

моделі взаємодії позаінституціональних зацікавлених груп із державою, які сформувалися на сучасному етапі суспільного розвитку: плюралістичну; (нео)корпоративістську; керовану.

Плюралістична системна модель організації зацікавлених груп заснована на їх конкуренції при існуванні здебільшого спільного соціетального інтересу у конкурентів в умовах чіткого відокремлення зацікавлених груп і публічної влади. У випадку корпоративістської системної моделі організації зацікавлених груп кожний соціетальний інтерес найчастіше представлений єдиною головною асоціацією централізованого типу при активному залученні зацікавлених груп до процесу вироблення політики. Керована система організації зацікавлених груп відбиває пануючий у тоталітарних та авторитарних суспільствах мобілізаційний тип політичної культури.

Будь-яка системна модель організації зацікавлених груп у політиці складається із інститутів представництва інтересів, які можуть носити як формальний, так і неформальний характер. Такі традиційні інститути представництва як парламент, політичні партії, місцеві органи представницької влади носять формальний характер і складають основу його електорального різновиду, що є відбиттям лінійних процесів демократизації, характерних для західноєвропейської політичної культури (історії).

Неформальні ж інститути представництва інтересів засновані на усталених традиціях і звичаях, тривалих соціальних і політичних мережах. Їх головними комунікативними практиками є перемовини зацікавлених сторін та тіньові домовленості і угоди, які реалізуються у закритих суспільствах і виявляються у клієнталізмі, бюрократичному та олігархічному корпоративізмі, корупції та прихованому лобізмі.

Враховуючи перехідний режим політичного процесу України, яка все ще знаходиться у процесі перебудови інституційної матриці системи представництва інтересів, важлива роль у ньому належить неформальним структурам, специфічне положення яких у системі взаємин держави і громадян визначається не правовими процедурами, а традиціями, соціальними нормами, моральними та ціннісними установками, міфами та стереотипами, закріпленими у масовій свідомості. Саме тому актуальним для нас є дослідження неформальних інститутів представництва інтересів у політиці, які характеризують недемократичний тип політичних відносин. Зокрема, йдеться про таке явище як клієнтелізм.

Метою статті є визначення місця та ролі клієнтелізму у сучасних моделях політичного представництва на основі окреслення історичних етапів його становлення та виокремлення його специфіки як політико-психологічного феномену.

Клієнтелізм належить до найбільш давніх і широко розповсюджених в історії типів відносин між владою та групами інтересів, які не втрачають своєї актуальності і нині. Клієнтелізм є характерним для традиційних суспільств із авторитарним типом правління. Його природу визначає ідея партонажу (заступництва), яка реалізується у моделі «патрон-клієнтських» відносин, заснованих на ієрархічних та неформальних стосунках сторін як на індивідуальному, так і на груповому рівнях. У результаті взаємодії такого типу у суспільстві формується мережа клієнтел, яка і складає його інституційну матрицю системи представництва інтересів.

Термін «клієнтела» походить від лат. *Clientela*. У первісному значенні він вказував на форму соціальної залежності в давньому Римі. Британська енциклопедія трактує клієнтелізм як «відносини між людьми з різним соціальним та економічним статусом («патрон» і його «клієнти»), що тягне за собою взаємний обмін товарами і послугами на основі особистого зв'язку, що здебільшого сприймається як моральний обов'язок» (J.-L. Briquet). Сутність клієнтелізму полягає у перманентному відтворенні обміну заступництва «патрона» на лояльність «клієнта».

Як форма соціальної залежності клієнтела сягає часів розпаду родового ладу і складання ранньокласового суспільства в стародавній Італії у латинів, сабінів і етрусків (І. Маяк, В. Попов). Цей стародавній правовий інститут італійських народів, перейшовши із Лациума в Рим, згодом набув вигляду досить своєрідних правовідносин. Люди, які потрапляли в ситуацію зубожіння або втрачали родові зв'язки, потребуючи заступництва впливових агентів як основної умови виживання у конкурентному середовищі, поступово втягувалися в якості патріархально-залежних осіб («клієнтів») у родини багатих і впливових патриційів («патронів»).

Клієнт належав (хоч і не в якості повноправного члена) до сім'ї патриція, який був його патроном. Він отримував від патрона родове ім'я («фамілію»), а також ділянку землі

для обробки, зобов'язавшись нести на користь покровителя різні повинності, і, перш за все, військову. В свою чергу, патрон повинен був виступати від імені клієнта у суді, піклуватися про його майно та надавати всіляке заступництво. Відносини клієнтелі вважалися священним сімейним обов'язком: клієнт брав участь у всіх сімейних святах та обрядах патрона, він не міг бути свідком проти патрона, так само як і патрон проти клієнта.

Більшість авторитетних фахівців з політичної історії античності бачили в клієнтелі не тільки найдавнішу форму залежності, але й розглядали її як основне джерело походження римського плебсу. Внаслідок переселення підкорених громад в Рим, відпущення рабів на волю тощо число клієнтів значно зросло, і поступово вони змішалися з плебеями (D. Braund, 1984; S.N. Eisenstad & L. Roniger, 1984; A. Marcone, 2008; De Martino F., 1951; R.P. Saller, 1982). Таким чином, клієнтелі виступили первинними елементами утворення внутрішньородових структур раннього класу-стану (плебеїв).

В епоху пізньої республіки, у зв'язку з різким зростанням числа завойованих у переможних війнах рабів, клієнтела поступово втратила своє економічне значення. Втім її політичний і моральний аспекти набули ще більшої потужності. Зокрема, суттєво розширилися масштаби даної практики. У римських полководців в клієнтелах перебували цілі завойовані ними народи та міста. Приміром, Метелли були патронами Сицилії, Сципіони - патронами Массилії (суч. Марсель) тощо (И. М. Дьяконова, В. Д. Неронова, И. С. Свенцицкая, 1989). Схожі на клієнтелу моделі «патрон - клієнтських» взаємовідносин спостерігалися також у античній Греції (пелати, пенести), у германців (літи) та у деяких інших народів (Fustel de Coulanges N. D., 2017).

Антропологи Л. Куббель, М. Салінз, М. Фрід та ін. розглядають клієнтелу як проміжну форму залежності між первісним бігменством і феодалним васалітетом, де перше трактується як тип лідерства з неспадковою владою, заснованою на особистому авторитеті, а другий визначається як система відносин особистої та поземельної залежності між власниками землі в Західній Європі в Середні віки (Л. Куббель, 1988; М. Фрід, 1967; М. Д. Салінс, 1960).

В цілому слід відзначити, що модель клієнтелі конструювала всі владні відносини у архаїчних суспільствах. Вона передбачала можливість вибору у залежного і будувалася на договірних засадах, причому поза традиційними системами родових відносин. Останній фактор відрізняє європейську політичну традицію від східних, які надають перевагу кровним зв'язкам.

У Європі явище клієнтелізму, ієрархічне (автократичне) за формою, але демократичне, оскільки побудоване на принципах вибору та договору, за змістом, супроводжувало усю її політичну історію. Воно відтворювалося у «різних соціальних контекстах, між патриціями та їх прибічниками в Стародавньому Римі, між сюзеренами та васалами, між панами та їхніми кріпаками у феодалні часи, або між великими землевласниками та селянами в численних сільських громадах» (J.-L. Briquet).

Воно також не зникло і у Нову добу, коли почали формуватися сучасні політичні системи, побудовані за принципом плюралізму. Починаючи з другої половини ХІХ ст. патроно-клієнтські відносини були плавно інкорпоровані у новий демократичний тренд. Втім оцінки щодо їх місця та ролі у парламентських демократіях стали розходитись. З одного боку, відносини «патрон - клієнт» отримали визнання як явище специфічного політичного виміру, оскільки є неодмінною складовою політичної взаємодії, без якої не існує жоден політичний режим, в т.ч. і демократичний. З іншого боку, клієнтелістичні відносини засуджувалися як перешкода для ефективності представницьких інституцій та дотримання демократичних цінностей.

Як не парадоксально, але у витоків становлення буржуазного парламентаризму, і перед усім у процесах впровадження у практики формування влади виборчих процедур саме ці демократичні механізми представництва сприяли посиленню влади можновладців. Приміром, «у Французькій Третій республіці (1870 - 1940-і рр.) аристократи, буржуазні землевласники і промисловці успішно здобували високі політичні позиції, використовуючи своє багатство і соціальне положення як засіб підвищення своїх електоральних шансів» (J.-L. Briquet). Аналогічна ситуація, коли голосування лише закріплювало соціальні ієрархії, спостерігалася майже до середини ХХ-го ст. у відносинах аграрних еліт та селянських громад південної Європи та інших численних країнах, що розвивалися. Голоси «обмінювалися» на товари або послуги, які можна було б запропонувати лояльним послідовникам (земля, працевлаштування, благо-

дійні пожертвування тощо). Дехто з фахівців вказує у цьому зв'язку на ситуацію, коли саме демократизація призвела до формування клієнтелістичних мереж, які згодом стали першими політичними партіями (J.-L. Briquet; A. Hickens, 2011; S. C. Stokes, 2011). Втім поступово, з появою масових політичних партій, традиційні еліти, інтереси яких було представлено клієнтелістськими ерзац-структурами, вимушені були конкурувати з новими політичними гравцями – представниками середнього та малого бізнесу, інтелектуалами, профспілками тощо. Професійні політики нового типу, не володіючи жодною спадщиною, яку можна було б перетворити на клієнтологічні ресурси, шукали електоральної підтримки шляхом поширення думки про те, що вибір політичного представника при голосуванні має будуватися на основі обміну переконаннями у процесі відкритої дискусії та бути вмотивованим ідеологією та захистом колективних інтересів. Для них дії гравців на «політичних біржах», які керуються власними інтересами, і, як наслідок, у своїх взаємодіях відтворюють модель клієнтели, суперечили демократичним принципам і кваліфікувалися як корупційні вчинки, несумісні з суспільною мораллю.

Однак зростаюча спеціалізація політичної діяльності не припинила клієнтелістичних практик (хоча вони, безсумнівно, поступово знецінювалися в наслідок поширення громадянської правової культури та впровадження юридичних санкцій за виборчу корупцію). Інституалізація політичного життя спричинила значне розширення інструментарію впливів державного апарату та місцевої влади на процеси суспільного розвитку і наділила політиків новими можливостями контролювати державні ресурси з одного боку, та мобілізувати виборчу підтримку, з іншого. До таких ресурсів можна було віднести заходи з соціальної політики, субсидії для економічного розвитку, програми з оновлення міст після Другої світової війни, координований клієнтелістський розподіл колективних товарів (житла, робочих місць, субсидій) у великих масштабах з метою підтримки місцевих еліт.

Деякі політологи, досліджуючи дане питання, запропонували використовувати термін «клієнтелістична держава» для визначення політичних систем, в яких домінуюча партія з метою збереження гегемонії підкорює себе бюрократію та встановлює контроль над колективним продуктом та його розподілом (J. Scambray, 2019).

В цілому, клієнтелістські практики вважалися органічною складовою «традиційної» стадії політичної та соціальної еволюції. І хоча багато теоретиків та практиків від політики висловлювали надію, що вже до 1970-х років урбанізація зможе звільнити людей від колективних залежностей, що освіта буде стимулювати громадянську активність, а економічний прогрес призведе до соціальної мобільності та уніфікації життєвих шансів, клієнтелізм успішно пережив наступ демократичної модернізації.

З огляду на багатовікову вкоріненість клієнтелізму у соціальні контексти навіть модернізованих суспільств, у експертному середовищі він більше не розглядається як пережиток традиції, а визначається як ознака відхилення у функціонуванні механізмів демократії, або як аномалія політичних систем, викликана або відсутністю «громадянської культури», або «захопленням» інститутів політиками, зацікавленими лише у збереженні влади.

Безсумнівним є те, що клієнтелізм суперечить системі цінностей, яку декларують сучасна демократія, оскільки передбачає дискреційне використання державних ресурсів, що суперечить верховенству права та принципу бюрократичної неупередженості. Крім того, він ґрунтується на персоналізованих обмінах та інструментах, які не відповідають етиці політичних переконань і безкорисливої взаємодії, що лежать в основі громадянського ідеалу.

Така «живучість» клієнтели обумовлена, на нашу думку, тим, що дане явище має ґрунтовну психологічну підоснову. Дана модель відносин між владою та групами інтересів, як вже було показано, сформувалася у глибокій давнині та постійно відтворюється у сприятливому середовищі. Його характеризують а) наявність потужних ресурсів для існування спільноти та підтримки постійної комунікації між її членами; б) система централізованого (одноосібного) розподілу цих ресурсів, що унеможливує ініціативу самостійних акторів та забезпечує колективну єдність; в) одноосібне прийняття рішень; г) строгий ієрархічний механізм функціонування, що відтворюється у особистій субординації. Лідер такої спільноти стає ключовим гарантом її існування. Через зосередження у своїх руках усіх інструментів з розподілу

ресурсів, він одночасно виступає гарантом існування окремих акторів – членів спільноти, які конкурують між собою за його увагу та ставлення.

Психологічна установка на «непогрішимість» лідера цементує спільноту та відтворює «культ особистості», комунікативний механізм якого спирається на практики свавілля як основи керівної інформації та доносительства як системи зворотного зв'язку. Отже, клієнтела уявляє собою спільноту, яка базується на психологічній сумісності матеріально та емоційно залежних від лідера членів, і функціонує на основі їх безумовного підпорядкування.

Як бачимо, ключову роль у формуванні та функціонуванні клієнтели відіграє особистість самого лідера. Як красномовно зазначає з цього приводу Є. Гільбо, «взагалі кажучи, процес створення клієнтели спирається не тільки на економічні можливості патрона, а й на його психологічну індивідуальність. Допомога слабким є певною душевною потребою людини доброї. Непримиренність і жорстокість по відношенню до сильного конкурента цілком уживається з поблажливою жалістю щодо слабкої і залежної істоти, клієнт стає «підготовленою живністю», не особливо корисною, але такою, що утримують з жалю чи нерозтраченої батьківської ніжності» (Є. Гільбо, 2003).

На сучасному етапі клієнтелізм, як правило, знаходить благодатний ґрунт на локальному рівні політики. Спробуємо пояснити цю тезу. Результатом інституалізації політичної еліти на території стає локальний політичний режим. Його характеризує сукупність організаційних форм (формально-інституційних та неформальних структур мережевого типу) та методів управління, за допомогою яких місцева еліта реалізує політико-управлінські функції в межах локальної політичної системи. В силу масштабу та внаслідок посилення особистісного компоненту політичної взаємодії локальні політичні режими часто містять елементи клієнтелістської моделі представництва інтересів. Локальні політичні клієнтели будуються за принципом вертикальної мережі, в якій в ролі привілейованих «патронів» виступають формальні інститути влади, а залежні від них «клієнти» (різноманітні групи інтересів) намагаються впливати на прийняття рішень через опосередковані механізми нерівноцінного обміну в умовах монополії на доступ до ресурсів. У такій ситуації головним інструментом забезпечення панівних позицій місцевої влади стає пресловутий «адміністративний ресурс».

У цьому зв'язку зауважимо, що багатий фактологічний матеріал для аналізу клієнтелізму як соціального, економічного, політичного явища та психологічного феномену надає нам пострадянській простір. Але, не зважаючи на досить упереджене ставлення до нього, в період системних трансформацій, клієнтела може бути прийнятною як «перехідна» модель представництва інтересів в політиці, адже за умов її тимчасовості сприятиме консолідації місцевої влади, місцевих еліт та громади. Втім якщо на зміну клієнтелі не прийде більш інституціалізована система політичних ролей, це може значно загальмувати демократичний транзит.

Більш того, і у сталих демократичних суспільствах протистояння між традиційними практиками клієнтелізму і формальними механізмами представництва інтересів не є таким очевидним, як здається. Приміром, часто державні інфраструктурні проекти здійснюються за рахунок місцевих політиків, які тим самим стають посередниками між державою та її громадянами. Політичні та адміністративні мережі, створені під час цих проектів, використовуються політиками, щоб задовольнити вимоги своїх виборців, а також ґрунтовно поліпшити соціально-економічні умови своїх регіонів. У таких випадках клієнтелізм можна розглядати як інструмент, що використовується для стимулювання політичної та адміністративної модернізації, процесу, в ході якого діяльність держави «перекладається» і адаптується до потреб місцевих громад (J.-L. Briquet).

Підсумовуючи усе вищезазначене відзначимо, що, на наше переконання, клієнтелістичні відносини не є антагоністичними демократії та не перебувають у повному протиріччі з бюрократичною логікою її політико-адміністративних інституцій. І хоча офіційні уявлення про легітимні форми представництва інтересів в політиці призводять до дискредитації клієнтелізму і, через це, телепортують його в сфери неофіційних коридорів влади, дане явище залишається структурованою частиною представницьких демократій у силу його психологічної природи.

Література

- Гильбо, Е. (2003). Клиентела как основа социальной структуры российского общества XXI века. Получено с <http://gilbo.ru/index.php?page=articlesminskseminar&art=138>
- Дьяконова, И. М., Неронова, В. Д., Свенцицкая, И. С. (ред.) (1989) *История древнего мира. Т. 3. Упадок древних обществ.* (Изд 3-е). Москва: Наука.
- Маяк, И.Л., Попов, В.А. Клиентелла. *Большая российская энциклопедия*. Получено с: <https://bigenc.ru/ethnology/text/2624329>
- Маяк, И. Л., & Попов, В. А. Клиентелла. *Большая российская энциклопедия*. Получено с <https://bigenc.ru/ethnology/text/2624329>
- Куббель, Л.Е. (1988). *Очерки потестарно-политической этнографии*. Москва: Наука.
- Briquet, Jean-Louis Clientelism. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/clientelism>
- Braund, D. (1984). *Rome and Friendly King. The Character of Client Kingship*. L.-N.Y.
- Eisenstadt, S.N., & Roniger, L. (1984). *Patrons, Clients and Friends. Interpersonal relations and the Structure of Trust in Society*. Cambridge.
- Fried, Morton H. (1967). *The Evolution of Political Society*. New York: Random House.
- Fustel de Coulanges, Numa Denis (2017.) *The Ancient City: A Study of the Religion, Laws, and Institutions of Greece and Rome*. CreateSpace Independent Publishing Platform. Scotts Valley, California, US.
- Hickens, Allen (June 2011). «Clientelism». *Annual Review of Political Science*. 14: 289-310. doi.org/10.1146/annurev.polisci.031908.220508
- Marcone, A. (2008). From patronage to patrociniun. *The Cambridge Ancient History. Vol. XIII. The Late Empire, A.D. 337-425. Ed. by Av. Cameron, P. Garnsey. Cambridge*.
- De Martino, F. (1951). *Storia della Costituzione romana: Monografie*. Napoli: Jovene.
- Sahlins, Marshall David (1960). *Evolution and Culture*. University of Michigan Press.
- Saller, R.P. (1982). *Personal Patronage under the Early Empire*. Cambridge.
- Scambary, James (28 Mar 2019). The Foundations of a Clientelist State. *Conflict, Identity, and State Formation in East Timor 2000 – 2017. Series:Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Volume: 311* .Publisher: Brill Online Publication. Retrieved from <https://brill.com/view/title/54462>.
- Stokes, Susan C. (Sep 2013). Political Clientelism. *The Oxford Handbook of Political Science*. Oxford University Press. Doi:10.1093/oxfordhb/9780199604456.013.0031

References

- Briquet, Jean-Louis Clientelism. *Encyclopedia Britannic*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/clientelism>
- Braund, D. (1984). *Rome and Friendly King. The Character of Client Kingship*. L.-N.Y.
- Dyakonova, I. M., Neronova, V. D., Sventsitskaya, I. S. (red.) (1989) *Istoriya drevnego mira. T. 3. Upadok drevnih obschestv.* (Izd 3-е). Moskva: Nauka. [Ancient world history. T. 3. Decline of ancient societies. (Ed 3.)]. Moscow: Science. [in Russian].
- Eisenstadt, S.N., & Roniger, L. (1984). *Patrons, Clients and Friends. Interpersonal relations and the Structure of Trust in Society*. Cambridge.
- Fried, Morton H. (1967). *The Evolution of Political Society*. New York: Random House.
- Fustel de Coulanges, Numa Denis (2017.) *The Ancient City: A Study of the Religion, Laws, and Institutions of Greece and Rome*. CreateSpace Independent Publishing Platform. Scotts Valley, California, US.
- Gilbo, E. (2003): Klientela kak osnova sotsialnoy strukturyi rossiyskogo obschestva XXI veka. Polucheno s <http://gilbo.ru/index.php?page=articlesminskseminar&art=138> [Clientele as the basis of the social structure of Russian society in the 21st century]. Retrieved from <http://gilbo.ru/index.php?page=articlesminskseminar&art=138> [in Russian]
- Hickens, Allen (June 2011). Clientelism. *Annual Review of Political Science*. 14: 289-310. doi.org/10.1146/annurev.polisci.031908.220508
- Kubbel, L.E. (1988). *Ocherki potestarno-politicheskoy etnografii*. Moskva: Nauka. [Essays on potestarno-political ethnography]. Moscow: Science. [in Russian].
- Marcone, A. (2008). From patronage to patrociniun. *The Cambridge Ancient History. Vol. XIII. The Late Empire, A.D. 337-425. Ed. by Av. Cameron, P. Garnsey. Cambridge*.
- De Martino, F. (1951). *Storia della Costituzione romana: Monografie*. Napoli: Jovene.
- Mayak, I. L., Popov, V. A. «Klientella». *Bolshaya rossiyskaya entsiklopediya*. Polucheno s <https://bigenc.ru/ethnology/text/2624329>. [«Clientele». Great Russian Encyclopedia]. Retrieved from <https://bigenc.ru/ethnology/text/2624329>. [in Russian].

Sahlins, Marshall David (1960). *Evolution and Culture*. University of Michigan Press.

Saller, R.P. (1982). *Personal Patronage under the Early Empire*. Cambridge.

Scambary, James (28 Mar 2019). The Foundations of a Clientelist State. *Conflict, Identity, and State Formation in East Timor 2000 – 2017. Series:Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Volume: 311*. Publisher: Brill Online Publication. Retrieved from <https://brill.com/view/title/54462>.

Stokes, Susan C. (Sep 2013). Political Clientelism. *The Oxford Handbook of Political Science*. Oxford University Press. Doi:10.1093/oxfordhb/9780199604456.013.0031

Анотація

Мамонтова Е. В., Ковальова О. О. Клієнтелізм як політико-психологічний феномен. – Стаття.

У статті розглянуто явище клієнтелізму у розрізі процесів моделювання систем представництва інтересів в політиці. Окреслено історичні етапи його становлення та функціонування. Виокремлено його специфіку як політико-психологічного феномену.

Доведено, що, зростаюча спеціалізація та інституалізація політичної діяльності у демократичних суспільствах не припинила клієнтелістичних практик, не зважаючи на їх архаїчність та невідповідність етичним принципам демократичного ідеалу. Актуальність клієнтелізму пояснюється його глибинною психологічною природою. Клієнтелізм завжди ґрунтується на персоналізованих обмінах та інструментах впливу, а клієнтела представляє собою спільноту, яка базується на психологічній сумісності матеріально та емоційно залежних від лідера членів, і функціонує на основі їх безумовного підпорядкування.

Обґрунтовано, що на сучасному етапі клієнтелізм здебільшого знаходить благодатний ґрунт на локальному рівні політики. Дана характеристика локального політичного режиму. Показано, що локальні політичні клієнтели будуються за принципом вертикальної мережі, в якій в ролі привілейованих «патронів» виступають формальні інститути влади, а залежні від них «клієнти» (різноманітні групи інтересів) намагаються впливати на прийняття рішень через опосередковані механізми нерівноцінного обміну в умовах монополії на доступ до ресурсів. У такій ситуації головним інструментом забезпечення панівних позицій місцевої влади стає адміністративний ресурс. Найбільш наочно специфіка локального клієнтелізму проявляється у перехідних суспільствах. Зокрема багатий фактологічний матеріал для аналізу клієнтелізму як соціального, економічного, політичного явища та психологічного феномену надає нам пострадянській простір. Показано, що в період системних трансформацій, клієнтела може бути прийнятною як «перехідна» модель представництва інтересів в політиці, адже за умов її тимчасовості сприятиме консолідації місцевої влади, місцевих еліт та громади. Втім якщо на зміну клієнтелі не прийде більш інституціалізована система політичних ролей, це може значно загальмувати демократичний транзит.

На основі політико-психологічного аналізу відносин клієнтелістичного типу відзначено, що вони не є антагоністичними демократії та не перебувають у повному протиріччі з бюрократичною логікою її політико-адміністративних інституцій. І хоча офіційні уявлення про легітимні форми представництва інтересів в політиці призводять до дискредитації клієнтелізму і, через це, телепортують його в сфери неофіційних коридорів влади, дане явище залишається структурованою частиною представницьких демократій у силу його психологічної природи.

Ключові слова: клієнтелізм, клієнтела, модель представництва інтересів, неформальна група, локальний політичний режим.

Summary

Mamontova E. V., Koval'ova O. O. Clientelism as a political and psychological phenomenon. – Article.

The article considers the phenomenon of clientelism in the processes of modeling systems of political representation. The historical stages of its formation and functioning are outlined. Its specificity as a political and psychological phenomenon is singled out.

It is proved that the growing specialization and institutionalization of political activity in democratic societies has not stopped clientelistic practices, despite their archaic nature and inconsistency with the ethical principles of the democratic ideal. The relevance of clientelism is explained by its deep psychological nature. Clientelism is always based on personalized exchanges and tools of influence, and clientelism is a community based on the psychological compatibility of members' materially and emotionally dependent from the leader, and operates in the basis of their unconditional subordination.

It is substantiated that at the present stage clientelism is more widespread at the local level of politics. The characteristics of the local political regime are given. It is shown that local political clienteles are constructed on the principle of a hierarchical network. In which the role of privileged "patrons" are formal institutions of power, and dependent "clients" (various interest groups) try to influence decision-making through indirect mechanisms of unequal exchange. In such a situation, the main tool for ensuring the dominant position of

local government is an administrative resource. The specificity of local clientelism is most evident in transitional societies. In particular, the rich factual material for the analysis of clientelism as a social, economic, political and psychological phenomenon gives us a post-Soviet space. It is shown that in the period of systemic transformations, the clientele can be acceptable as a "transitional" model of political representation, because of its temporality it will contribute to the consolidation of local government, local elites and the community. However, if the clientele is not replaced by a more institutionalized system of political roles, it can significantly hamper democratic transit.

Based on the political and psychological analysis of clientelistic relations, it is noted that they are not antagonistic to democracy and generally do not contradict the bureaucratic logic of its political and administrative institutions. Although formal notions of legitimate forms of interest representation in politics discredit clientelism, this phenomenon should be considered as part of the political structure of representative democracies because of its psychological nature.

Key words: clientelism, clientele, model of political representation, informal group, local political regime.